

TIJDSCHRIFT VOOR FILOSOFIE

Krisis

Vreemde dingen

№ 54 maart 1994

COLUMN

ZWART-WIT

Runa Hellinga, Henk Hirs

Het is ergens in de winter van 1991 als we in Brasov belanden, een Roemeense provinciestad aan de voet van het Karpatengebergte. Brasov heeft een mooi oud centrum in typisch Transsylvaanse stijl: spitse torentjes, pastelkleurige gevels met barokke krullen en andere versiersels. Het zijn de afbrokkelende herinneringen aan de oorspronkelijke stichters, Duitse kolonisten die de stad Brassau noemden en aan de Habsburgse monarchie, toen Brasov Brassoi heette en door Hongaren werd geregeerd. Maar na ruim veertig jaar communisme is het verval overal onstuitbaar: gaten in het wegdek, scheuren in de trottoirs, pleisterwerk dat afbladdert. De etalages zijn schaars gevuld, de mensen armoe-dig gekleed. In de grauwe buitenwijken, met flats die al vervallen zijn als ze worden opgeleverd en onverlichte modderstraatjes die nooit zijn geasfalteerd, is het allemaal nog een graadje erger. Overal liggen hopen zwartberoete sneeuw, stoepen zijn ongeveegd en glibberig. Kou en motregen maken het uitgesproken guur. In onze hotelkamer is het kil en klam, het merendeel van de gloeilampen blijkt louter versiering te zijn en het enige lampje dat het wel doet, levert een magere 40 watt.

Het kale restaurant is naar Roemeens gebruik onverwarmd, reden waarom iedereen winterjas, das en hoed aan tafel aanhoudt. Het ontbijt is inbegrepen bij de prijs, vertelt de receptionist, maar dat is geen reden tot vreugde. Voor de zoveelste keer vragen we ons af waarom Roemeense boter altijd ranzig is, waarom je nooit vers brood krijgt en waar ze hun jam van maken. Dit is het alledaagse leven in Roemenië, weten we uit ervaring, en het is niet moeilijk te begrijpen waarom mensen hier weg willen: weg van de armoede, weg van de uitzichtloosheid, weg van de 'grauwe somberheid van het kerkhof' zoals een Roemeense kennis het noemt. Dat gebeurt dan ook. Tienduizenden Roemenen nemen de wijk richting Duitsland, Scandinavië of de Benelux, sommigen legaal, de meesten illegaal. Onder jongeren, vooral studenten, wordt over niets anders gepraat dan wie er al weg is en waarheen en wanneer je zelf gaat en hoe.

Wie kan het hen kwalijk nemen? Adrian Popescu neemt het hen kwalijk. En niet zo zuinig ook. De journalist bij de liberaal georiënteerde oppositiekraant *Gazeta de Transsylvania* in Brasov is fel in zijn kritiek, op zijn landgenoten, maar ook op West-Europa. "Volgens mij moeten jullie in het Westen al die zogenaamde Roemeense vluchtelingen gewoon linea recta terugsturen." Al dat gepraat dat Roemenen zielig zijn, slaat nergens op, vindt Popescu. "Verhalen van mensen die zeggen dat ze politiek vluchteling zijn, zijn onzin. Als ik hier op straat ga lopen met een bord 'president Iliescu is gek', zal niemand een vinger naar me uitsteken." Zij die gaan, willen alleen maar naar het Westen omdat de makkelijke welvaart lokt en niemand hen tegenhoudt. Ze zijn, vindt hij, net zo zeer en net zo min zielig als al degenen die blijven en verdienen dus geen enkele voorkeursbehandeling. "Integendeel, want wat betekent die massale vlucht voor ons in Roemenië? Het betekent dat we de jeugd kwijtraken, intelligente jonge

mensen die kunnen werken, die niet vastgeroest zitten in die oude communistische ideeën en gewoonten, die initiatief hebben, anders zouden ze niet naar het onbekende trekken om een nieuw bestaan op te bouwen. Juist nu het land uit zijn communistische winterslaap komt en weer opgebouwd moet worden, hebben we die mensen nodig. En dat geldt zeker ook voor de democratische beweging hier. Als jullie hen dus terugsturen, help je ons alleen maar."

Daar zitten we met ons goedbedoelde medegevoel. Popescu heeft natuurlijk een punt. De vraag wat voor effect het westerse vluchtelingenbeleid heeft op die landen waar de vluchtelingen vandaan komen, is net zo belangrijk als de vragen waarom mensen vluchten, wat hun individuele omstandigheden zijn of wat de westerse landen met die vluchtelingenstromen uit Oost-Europa aanmoeten.

Grenzen sluiten voor hen die de wijk moeten nemen voor de nietsonziende burgeroorlog in het voormalige Joegoslavië zou onmenselijk zijn, hoeveel lasten die humanitaire plicht ook met zich meebrengt. Dat geldt evenzeer voor die Roemenen die hun land moeten ontvluchten omdat homosexualiteit daar nog altijd strafbaar is. Een onbekend aantal mensen zit daarvoor in de gevangenis en er is zelfs een campagne van nationalistische en oud-communistische krachten om het vervolgingsbeleid te verscherpen. En natuurlijk kun je de deur niet voor echte politieke gevallen dichtslaan. Maar laten we onszelf niet voor de gek houden: dat zijn sinds 1989 gelukkig zeldzame uitzonderingen. Onder oppositionele intellectuelen in de regio heerst een grote dosis paranoia en circuleren de meest fantastische complottheorieën, maar wie de feiten nuchter bekijkt, moet constateren dat in alle nieuwe democratieën, van Polen en Tsjechië tot Roemenië en Bulgarije een volledig legale politieke oppositie bestaat. In al die landen gelden - in ieder geval voor het moment - de grondregels van de parlementaire democratie, zelfs al is het begrip wat dat nu precies inhoudt veelal rudimentair en hebben veel regerende politici aan het communisme (of de tijden daarvoor) een voorliefde voor autoritair bestuur overgehouden.

Uiteraard kun je het geen mens persoonlijk kwalijk nemen dat hij op zoek gaat naar een plek waar het leven minder grauw en armoedig is dan Roemenië of Albanië. Met datzelfde verlangen naar een beter bestaan zijn in het verleden ook vele duizenden Turken en Marokkanen naar Nederland getrokken. Maar dat waren geen politieke vluchtelingen, en dat zijn de Albanese en Roemeense gelukszoekers ook niet.

Op de landen zelf heeft de vlucht van honderdduizenden, met name jongeren, naar Duitsland, Italië of Griekenland psychologisch een desastreus effect gehad. Het heeft geleid tot algemene misnoedigheid, een gevoel dat er in eigen land toch nooit wat ten goede kon veranderen en dat je maar beter je heil ergens anders kon zoeken, temeer daar niemand je een strobreed in de weg leek te leggen. De achterblijvers verzonken in de-faitisme. Oost-Europa was ontwaakt uit een dictoriale nachtmerrie, maar er was geen sprake van een wederopbouwstemming. Op een moment dat mensen met zijn allen hun schouders eronder hadden moeten zetten, trokken juist de jongeren en de mensen met een redelijke opleiding weg. Zij waren degenen die voor de opbouw van een zekere welvaart in eigen land hadden moeten zorgen, en ze verdwenen omdat die welvaart er niet was en naar hun zin ook niet snel genoeg kwam.

Dat is pas veranderd sinds West-Europa zijn grenzen voor economische vluchtelingen heeft dichtgegooid. Niet dat jonge Roemenen niet meer weg zouden willen. Maar degenen die niet allang weg waren, hebben zich toch laten afschrikken toen hun eerste vrienden terugkwamen omdat ze als illegale vreemdeling waren uitgewezen. Bovendien brachten de teruggekeerden teleurgestelde verhalen mee. Ze waren vertrokken in de verwachting dat met hun opleiding in het Westen de kansen voor het grijpen lagen, maar hun dokters- of ingenieursdiploma of hun ervaring als automonteur van Roemeense Dacia's bleek plotseling niets meer waard te zijn. En een moeizaam bestaan als bordenwasser aan de onderkant van een samenleving die geen enkele belangstelling voor hen had, dat was niet wat ze zich ervan hadden voorgesteld. Dat was het moment waarop veel jongeren zich eindelijk begonnen te richten op de opbouw van een bestaan in hun vaderland.

Natuurlijk is er ook een andere kant en die zie je vooral in Albanië, een land dat economisch zo aan de grond zit dat er geen enkele reserve voor de wederopbouw is. Op de markt in Tirana staan mannen en vrouwen met een enkele radio, een haardroger, plastic flessen frisdrank, chocolade of een stapel t-shirts en spijkerbroeken. Het is een geroezemoes van loven en bieden, al komen veel mensen alleen maar om te kijken naar al dit moois. Voor Albanezen die alleen maar lege winkels kennen en overleven op de hulpgoederen die de Italianen sturen, is de markt een waar consumentenparadijs. De 'zwarte markt' zoals veel mensen zeggen, ook al is de handel volkomen legaal, voorziet in allerlei behoeften waar de gewone winkels nog steeds niet aan kunnen voldoen.

De verkopers kunnen dankzij de goederen en de harde valuta die hun familie uit het buitenland stuurt, een bestaantje als straathandelaar opbouwen. De vluchtelingen stellen hun familieleden in staat het hoofd boven water te houden, een derdehands auto te kopen, het huis af te bouwen of op de golf van het nieuwe privé-initiatief een eigen zaakje te beginnen. De drie- à vierhonderdduizend jonge Albanezen (tien procent van de totale bevolking!) die naar Griekenland trokken en daar werk vonden, hebben voor een belangrijke economische impuls gezorgd. De vluchtelingen zijn vrijwel de enige 'buitenlandse' investeerders in Albanië. Dat verklaart ook de blijdschap van de regering in Tirana toen Griekenland onlangs besloot een groot deel van deze illegale arbeiders te legaliseren.

En dan is er een groep Oosteuropese vluchtelingen, voor wie dit verhaal ogenschijnlijk niet opgaat: de zigeuners. Gediscrimineerd, vervolgd, onderdrukt, lijken zij bij uitstek terecht om asiel te vragen.

Niemand kan ontkennen dat zigeuners het moeilijker hebben dan andere Oost-Europeanen. Voor hen was de val van het communisme bepaald niet alleen positief. Tot 1989 konden Roma rekenen op een zekere bescherming van de staat, al was die in de meeste landen uit op geforceerde integratie. Het systeem zorgde voor arbeidsplaatsen, het verplichtte mensen zelfs te werken, en al was dat werk vaak vies, zwaar en slecht betaald, het leverde toch een vast inkomen op. Maar na de omwentelingen waren zij de eersten die op straat kwamen te staan en nu is de werkloosheid onder Roma overal tussen de vijftig en de zeventig procent. In sommige dorpen en afgelegen streken heeft niemand meer werk en uitkeringen stellen bitter weinig voor.

De nieuwe vrijheid van meningsuiting heeft bovendien als akelig bijeffect dat mensen veel openlijker voor hun racisme uitkomen dan vroeger. Lokale overheden geven daarbij vaak het slechte voorbeeld. In Tsjechië hebben veel Roma na de splitsing het Tsjechische staatsburgerschap aangevraagd en niet gekregen omdat ze oorspronkelijk in Slowakije geboren waren. Nu proberen dorpsbesturen hen uit hun huizen te zetten en naar hun 'vaderland' terug te sturen. In Slowakije haalde de burgemeester van het stadje Spisske Podhradie de wereldpers toen hij een nachtelijk uitgaansverbod voor zigeuners liet afkondigen. Geweld van skinheads tegen Roma wordt door de Tsjechische, Slovaakse en Hongaarse overheid weliswaar niet toegejuicht, maar ook niet zo actief vervolgd als verwacht zou mogen worden.

In Roemenië hebben de laatste jaren tientallen kleine pogroms plaatsgevonden, waarbij meer dan 200 huizen in brand zijn gestoken. Bij een recente pogrom in het dorp Harsani werden drie Roma gelyncht zonder dat de politie een vinger uitstak. Trouwens, er is in Roemenië nog nooit iemand opgepakt die bij een pogrom betrokken was. Toch is het te simpel om alle zigeuners die asiel in West-Europa zoeken, te bestempelen tot slachtoffers van ondragelijke vervolging. Voor de meesten geldt dat ze net als de rest van de Oosteuropese asielzoekers vooral weggaan vanwege de armoede, al is hun armoede vaak nog wat grauwer en uitzichtslozer.

Toen Duitsland vorige zomer in het kader van een nieuw asielbeleid met de terugzending van grote groepen zigeuners naar Roemenië begon, leidde dat in Nederland tot grote verontwaardiging. Maar de Roma die in volgeladen Duitse touringcarbussen bij de Roemeense grens arriveerden, maakten lang niet zo'n teneergeslagen indruk als van wanhopige uitgewezen asielzoekers verwacht mocht worden. Ze hadden van hun tocht naar Duitsland in ieder geval een behoorlijke hoeveelheid goederen overgehouden die ze in Roemenië voor een aardige prijs konden verkopen. "De familie zal er blij mee zijn en over twee weken gaan we gewoon weer", zeiden ze opgewekt tegen verslaggevers.

De zigeuners in het dorp Sintesti, tien kilometer ten zuiden van Bukarest, leven van deze trek naar het westen. Zo'n tweeduizend Koperslagers, een van de grotere Romagroepen in Roemenië, hebben in Sintesti hun tenten opgeslagen. Letterlijk, want al wonen ze nu vast in het dorp, twee jaar geleden trokken ze nog rond met paard en wagen en veel gezinnen wonen nog steeds in kale, wigwam-achtige tenten. Veel mannen uit het kamp zijn naar West-Europa gegaan, terwijl hun families hier achterblijven. Af en toe komen ze terug met de spullen die ze in de tussentijd hebben gekocht. Als het geld op is, vertrekken ze weer richting West-Europa.

Veel andere bronnen van inkomsten zijn er niet. Voor de echte koperslagers onder hen valt nog wel wat te verdienen, maar dat traditionele beroep kan niet al deze tweeduizend mensen in leven houden, zeker niet nu ze op een vaste plek wonen. En werk is er niet, mede omdat de meesten volkomen ongeschoold zijn. Zelfs nu ze een vaste woonplek hebben, volgt geen van de kinderen onderwijs. Het kleine dorpsschooltje kan de honderden kinderen van het kamp niet opvangen. Een aparte school is er niet. De ouders malen er niet om. "Ach, niemand hier kan lezen en schrijven." Dat dat nu juist een deel van hun ellende is, dringt tot niemand door.

Gebrek aan scholing is een probleem voor alle Oosteuropese Roma en draagt bij tot hun zwakke sociale positie. In Slowakije bijvoorbeeld maakt zestig procent van de

Roma-kinderen de lagere school niet af. Een van de belangrijkste redenen, zegt Anna Koptova, Roma-activiste in de Oostslowaakse stad Kosice, is dat de ouders onderwijs niet belangrijk vinden. Kleuters worden niet gestimuleerd en als de kinderen op de lagere school komen, hebben ze al een enorme achterstand. Vaak kunnen ze geen pen vasthouden en simpele dingen als links en rechts en van een tot tien tellen zijn onbekend. Veel kinderen belanden, volkomen ten onrechte, in een school voor geestelijk gehandicapten.

In Kosice wordt, mede op initiatief van Anna Koptova, geëxperimenteerd met een zogenaamde nulklas. Daar worden kinderen voor ze naar de eerste klas gaan een jaar bijgespijkerd. Helaas willen maar weinig scholen aan dit initiatief meewerken. Onderwijzers vinden het normaal dat Roma-kinderen achterblijven. Die onverschilligheid is volgens Koptova tekenend voor de situatie waarin haar volk leeft. "Een minderheid van de Slowaken is echt vijandig tegen Roma. Maar het kwalijkste is misschien wel dat de meerderheid en de meeste politici simpelweg onverschillig zijn. Het laat hen koud wat er met ons gebeurt." Dat geldt niet alleen voor de problemen die kinderen in het onderwijs hebben. De spiraal van slechte scholing, werkloosheid, criminaliteit en alcoholisme waarin veel Roma leven, wordt door de Slowaken ook als 'normaal' beschouwd.

Om daar iets aan te doen, zouden de Roma een politieke kracht moeten vormen. Maar het probleem is dat ze hopeloos verdeeld zijn. Ze zijn versplinterd in talloze politieke en culturele organisaties, die vaak worden geleid door een rijke familie die de macht en vooral de zeggenschap over de kas niet graag met anderen deelt. In Roemenië vechten zelfs een zelfbenoemde koning en een zelfbenoemde keizer om de eer zich de grote Bulibasha of leider van de Roemeense zigeuners te mogen noemen. Beiden hebben voor zichzelf al een kroon van massief goud laten vervaardigen. Die onderlinge verdeeldheid is niets nieuws. Van oudsher is er een onoverbrugbare afstand tussen familieclans en beroepsgroepen als de Musici, de Ketellappers, de Tingieters en de Berentemmers.

"Zij zijn niet ons volk, ze praten anders, kleden zich anders, hebben andere gebruiken, ze stelen kippen en het zijn messentrekkers." Het is geen skinhead die dit tegen ons zegt. Het is een Tingieter in het dorpje Bolentin, iets ten westen van Bukarest, die zijn gal spuit over de Berentemmersfamilies die tot 1991 in zijn straat woonden. Pasen dat jaar kwam het tot een pogrom in Bolentin, nadat een Berentemmer een Roemeense student had neergestoken die weigerde hem een lift te geven. De Tingieters hebben aan die pogrom meegedaan, erkennen ze volmondig, ze waren blij van de lastige burens af te zijn. "Ze hebben net zo geplunderd als de Roemenen", zegt Florian Orsari van de laatste Berentemmersfamilie die achter is gebleven. Met zijn tien kinderen kon hij nergens naar toe, en hij leeft nu als een soort paria tussen de overige Roma van Bolentin.

Pratend met mensen in Bolentin ontkom je niet aan het gevoel dat ook in Roemenië de problemen van zigeuners niet in simpele schema's te persen zijn. Voor hun rijkversierde huizen, omringd met kleine erven en hoge hekken, ontkennen de Tingieters met klem dat ze gediscrimineerd worden. "Er is werkloosheid, zeker, maar die is er onder de Roemenen ook", zegt een man, "Het gaat economisch slecht met Roemenië, en daar lijden we allemaal onder." En een Roemeen die zonder schroom vertelt hoe hij bij de pogrom heeft geholpen, weet precies te vertellen tegen welke zigeuners die was gericht:

"De Berentemmers. Er wonen hier een paar duizend Tingieters en Muzikanten, daar heeft niemand problemen mee."

Voor slachtoffers van pogroms hoeft Nederland zijn grenzen niet te sluiten. Maar zinniger dan hulp in de vorm van asielbeleid is hulp ter plaatse. In de buurt van de Roemeense havenplaats Constanza is een zigeunerorganisatie begonnen met de wederopbouw van een door een pogrom getroffen wijk en met de scholing van zijn inwoners, zodat die in het vervolg tenminste in staat zijn hun brood met werk te verdienen. Je zult weinig Roma-intellectuelen uit Oost-Europa horen pleiten voor het toelaten van grote groepen zigeuners in het Westen. Ze realiseren zich heel goed dat dat geen oplossing is. Anna Koptova in Slowakije is ervan overtuigd dat de problemen van de Roma alleen kunnen worden opgelost als ze er zelf iets aan doen. We moeten ons geluk zelf afdwingen, zegt ze uitdrukkelijk. Afwachten tot de buitenwereld helpt, daar gelooft ze niet in. De Roemeense 'zigeunerkeizer' Iulian Radulescu is zelfs nog uitgesprokener: "De Duitsers hebben gelijk dat ze illegalen terugsturen. De Roma wonen hier en we moeten er hier voor zorgen dat we sociaal integreren."

TIJDSCHRIFT VOOR VROUWENSTUDIES

1994/ I

THEMA: SEKSE EN ETNICITEIT, RESPECT EN KRITIEK:
VROUWENSTUDIES IN KLEUR

Sekse als etniciteit: een beschouwing over
collectieve identiteit en sociale ongelijkheid
Mieke Aerts en Sawitri Saharso

Oorden en woorden.
Over rassenvermenging, inter-etniciteit en een Indisch meisje
Pamela Pattynama

'I and I': etniciteit, sekse en verteltactiek
bij Michelle Cliff en Jamaica Kincaid
Isabel Hoving

Bubbelen voor pinko's en vanilla's.
Etniciteit en seksualiteit in zwarte dansmuziek
Mir Wermuth

Mythen van het fundament
Willy Jansen

Een spreekbeurt over vrouwenbesnijdenis en cultuur
Joke van der Zwaard

Etniciteit en gender: een verkenning in de Afrikanistiek
José van Santen en Kees Schilder

Groepsidentiteiten en identiteitspolitiek
Rian Voet

Los nummer: f 19,50. Jaarabonnement: f 54,50.
Uitgeverij SUN, Postbus 1609,
6501 BP Nijmegen, tel. (080) 221700.